

*А. Р. Туманяиц, к. ю. н., доцент,
доцент кафедри кримінального про-
цесу Національного університету
«Юридична академія України імені
Ярослава Мудрого»*

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ ВІД КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Реалізація конституційного положення про те, що утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, пов'язана з необхідністю не тільки вдосконалення діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, суду, а й розширення та реалізації процесуальних прав суб'єктів кримінального провадження, в тому числі й тих, які постраждали від кримінального правопорушення.

Незважаючи на те, що ч. 3 ст. 127 Кримінального процесуального кодексу України передбачено, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках і в порядку, передбачених законом, сьогодні можна спостерігати, що регламентований рівень захисту прав потерпілого й реалізація можливостей на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, державою реально не забезпечується.

Європейська конвенція з відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів, прийнята 24 листопада 1983 р., визначає, що держава відшкодовує збитки, коли не може бути забезпечено їх відшкодування з інших джерел тим, хто через умисний насильницький злочин поніс серйозну втрату щодо фізичного стану або здоров'я, а також тим, хто перебував на утриманні загиблих у результаті такого злочину (ст. 2). Компенсація повинна покривати, принаймні, втрату доходу, витрати на медикаменти й госпіталізацію, на похорон, аліменти, утримання утриманців (ст. 4). Відповідно до п. 14 Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживань владою, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р., жертвам слід надавати необхідну матеріальну, медичну, психологічну й соціальну допомогу по урядових, добровільних, обцинних і місцевих каналах.

З питання визначення правової природи компенсацій, виплачуваних державою, в науковій правовій літературі однозначної точки зору не існує. Так, для механізму приватноправової відповідальності, як правило, притаманна наявність відносин регресу між державою (державною організацією), що надала потерпілому компенсацію, і безпосереднім заподіявачем шкоди. Цей механізм може передбачати також набрання законної сили

судовим рішенням про стягнення певної суми за рахунок відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, і, відповідно, компенсації всіх видів шкоди, встановлених судовим рішенням, у тому числі компенсації моральної шкоди. Механізм публічно-правової відповідальності характеризується наданням від імені держави (як суб'єкта підвищеної соціальної відповідальності) безоплатної компенсації жертвам кримінальних правопорушень, тобто він не передбачає жодних відносин регресу для виплати компенсації, як правило, досить простого юридичного факту – заподіяння шкоди в результаті кримінального правопорушення. На відміну від першого механізму, другий передбачає тільки компенсацію майнових втрат. Суми, що виплачуються потерпілим у результаті видачі державної допомоги чи виплат визначені в основному заздалегідь і складають конкретну суму, однакову для всіх потерпілих, хоча можуть і різнитися залежно від категорії, до якої належить потерпілий. Розмір же цивільно-правової відповідальності заздалегідь не визначається.

В Україні пропозиції про реформування системи компенсації жертвам насильницьких злочинів з метою розширення їх прав стали розглядатися вже з перших років проголошення її незалежності. Питання про потребу створення Державного фонду допомоги потерпілим від злочинних посягань було порушено в Розпорядженні Президента України від 10 лютого 1995 р. № 35 при розгляді практичних та організаційних заходів щодо боротьби зі злочинністю. Указом Президента України від 28 грудня 2004 р. було схвалено Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, потерпілих від злочинів, яка є програмним документом, що закріплює основні напрямки державної політики у сфері надання допомоги потерпілим, розвитку ефективної системи захисту їх прав та законних інтересів. Основними засадами останнього повинно стати справедливе поводження з потерпілими, поінформованість, забезпечення відшкодування шкоди, надання безоплатної правової й соціальної допомоги.

Державні фонди компенсації шкоди жертвам злочинів існують у багатьох розвинених країнах світу. Так, у Німеччині на компенсацію мають право потерпілі від насильницьких злочинів, особи, які перебувають у матеріальній залежності від жертв убивств, і в деяких випадках іноземні громадяни. Фонд допомоги жертвам злочинів існує також у Польщі. Але це громадська організація, яка надає допомогу соціально незахищеним особам, постраждалим від злочину. Розглядаються заяви як фізичних, так і юридичних осіб, що дає можливість працівникам Фонду враховувати всі побажання й реальні потреби потерпілих. Слід звернути увагу й на досвід США, де створено належну систему допомоги потерпілим від злочинів. Конгресом США були прийняті федеральні закони «Про захист потерпілих і свідків» (1982 р.) і «Про потерпілих від злочинів» (1984 р.), у яких регламентуються основи діяльності Фонду допомоги потерпілим від зло-

чинів і його взаємовідносини з іншими суб'єктами процесу відшкодування шкоди. Мета Фонду – забезпечення загальнофедеральної фінансової підтримки програм компенсації жертвам злочинів у межах кожного штату.

Щоб запобігти можливості зловживання правом на компенсацію шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, треба створити єдину інформаційну базу, в якій будуть зберігатися відомості про виплату потерпілому компенсації державним чи недержавними фондами. При визначенні характеру й розміру заподіяної шкоди суд буде звертатися до цієї бази, щоб з'ясувати, чи отримував потерпілий компенсацію за завдану кримінальним правопорушенням шкоду, і якщо отримував, то в якому розмірі. Якщо виявиться, що потерпілий отримав таку компенсацію й одночасно пред'явив цивільний позов у кримінальному провадженні, то або цей позов буде задоволено частково (в частині суми, не охопленої компенсацією) або ж буде мати місце відмова в його задоволенні, якщо сума отриманої компенсації є більшою або дорівнює сумі позову.

Важливим представляється і такий правовий механізм відшкодування шкоди: держава за допомогою спеціального фонду виплати компенсацій постраждалим отримує право вимагати від особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, відшкодувати витрачені грошові кошти в порядку, аналогічному інституту регресу в цивільному праві.

Питання про джерела фінансування, форми, розмір, умови компенсації потерпілим від заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди вимагає подальшого поглибленого вивчення на стику кримінального, кримінального процесуального, адміністративного й фінансового права. Однак розроблення адекватного існуючим соціально-економічним і кримінологічних реаліям механізму акумулювання необхідних коштів і подальшої виплати потерпілим розумних компенсацій істотно позначиться на підвищенні рівня їх соціальної захищеності й на позитивному ставленні до державних інститутів з боку всього суспільства.